

DOI: 10.36719/2663-4619/58/30-37

Rəna Nurəddin qızı Rzayeva
AMEA Şərqsünəslıq İnstitutu
rzayeva1958@icloud.com

ƏBUBƏKR İBN XOSROV ƏL-USTADIN «MUNİSNAMƏ»SİNİN III VƏ IV FƏSİLLƏRİNİN HÜCVİRİNİN «KƏŞF ƏL-MƏCHUB» ƏSƏRİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏDQIQI

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdən biri **Əbubəkr ibn Xosrovun** «Munisnamə» əsərinin bir mənbə kimi dəyərləndirilməsidir. Digər qoyulmuş məqsəd bir informativ mənbə kimi qiymətləndirilən bu əsərin dini-fəlsəfi təriqət ədəbiyyatının öyrənilməsindəki əvəzsiz yerə mənsub olduğunu sübut etməkdir. Bu məqsədlə «Munisnamə» «aqrıofrafik janr»ında yazılmış xüsusi çəkiyə malik olan əsərlərdən biri ilə paralel şəkildə araşdırılmışdır. Müqayisə üçün nəzərdə tutulmuş əsər bu sahədə xüsusi çəkiyə malik, «məncəbə ədəbiyyatı»nın öncüllərindən olan **Əli ibn Osman əl-Cüllabi əl-Hücviriyə** aid olan fundamental aqrıofrafik «Kəşf əl-məhcub» traktatıdır. Bu müqayisə nəticəsində «Munisnamə»nin cəmi iki fəslini təşkil edən hissəsinin nə dərəcədə böyük əhəmiyyətə malik olduğu aşkar edilmişdir. Əbubəkrin bu iki fəsildə təqdim etdiyi övliyaların, şeyxlərin, təriqət başçıların təsəvvüf dini-fəlsəfi cərəyanında xüsusi çəkiyə malik olduğu aşkar edilmişdir. Əsərin bu baxımdan öyrənilməsi, məhz, bu müqayisə əsasında mümkün olmuşdur. Bu müqayisəli araşdırma bizə «Munisnamə»nin «təriqət», «məncəbə» ədəbiyyatının öyrənilməsindəki əvəzolunmaz rolunu aşkar etməyə şərait yaratmışdır. Əslində, əsərin cəmi iki fəslini təşkil edən bu material öz məzmun tutumu ilə bir çox müstəqil əsərlə bir sıraya qoyula bilər. Bu fəsillərin öyrənilməsi, tədqiqi hələ çox övliyanın öyrənilməsinə, çox mənbələrin araşdırılmasına xidmət edəcəkdir. Bu baxımdan «Munisnamə» hələ uzun zaman tədqiq ediləcək və araşdırılacaqdır.

Açar sözlər: *Əbubəkr ibn Xosrov, Əli ibn Osman əl-Cüllabi əl-Hücviri, «Munisnamə», «Kəşf əl-məhcub», məncəbə, sufilik, təriqət*

The Comparative Research of Chapters III, IV of «Munisnama» by Abubakr Ibn Khosrov al-Ustad and «Kashf -al- Mahjub» by Ali Ibn Uthman al- Jullabi-al-Hucwiri

Summary

One of the main aims set in this article is assessing «Munisnama» by Abubakr Ibn Khosrov as a source. Another aim is proving irreplaceable place of this work, assessed as an informative source, in the study of religious philosophical Tariqa literature. For that purpose «Munisnama» should be researched alongside with one of the significant works written in hıgiografy literary genre. The work meant for comparison is fundamental hagiographic treatise «Kashf al-Mahjub», one of the essential and leading works in Manqaba Literature (Hıgiographical Literature) by Ali Ibn Osman al-Jullabi al-Hucwiri. As a result of this comparison the part of Munisnama including just two chapters was discovered to be of great significance. It was dicovered that the saints, sheiks, tariqa (religious way) leaders, presented by Abubakr in the 2 chapters, were very important in religious philisophical movement Tasawwuf (mysticism). The comparative research enabled us to discover the irreplaceable role of «Munisnama» in the study of Tariqa and Mangaba Literature. As a matter of fact the material comprised of just two chapters can be on a par with other individual works for its content capacity. The study and research of these two chapters will still serve as a source for learning about more saint people and exploring many sources. From this poin of view Munisnama will still be studied and researched.

Key words: *Abubakr Ibn Khosrov, Ali Ibn Osman al Jullabi al Hucwiri, «Munisnama», «Kashf-al Mahjub» (The Revelation of the Veiled), Tariqa (Religious and spiritual path), Mangaba (Hıgiography-literary genre), Sufism*

Giriş

XIX əsrin sonlarında Azərbaycan ədəbi mühitinə təqdim olunmuş XII əsr müəllifi Əbubəkr ibn Xosrob əl-Ustadın «Munisnamə» əsərini dəyərləndirərkən onun bir mənbə kimi xüsusi çəkiyə malik olduğunu qeyd etməmək mümkün deyildir. Bildiyimiz kimi, İslam dünyasında IX yüzillikdən etibarən təsəvvüf cərəyanı meydana çıxmış və XI əsrdən isə təriqətlər təşəkkül tapmağa başlamışdır. İslam şərqində orta əsrlərə aid bədii söz sərəvətinin mühüm bir qolunu təriqət ədəbiyyatı təşkil edir. Ümumiyyətlə, təriqət ədəbiyyatı bu dövrün bədii-fəlsəfi düşüncəsində, dini-ədəbi məfkurəsində o qədər önəmli yer tutur ki, bütün orta əsr müsəlman aləminin söz sənətini və bədii sərəvətini təriqət ədəbiyyatı olmadan təsəvvür etmək mümkün

deyildir. (1. səh.5.) Bunlarla paralel olaraq bir vəlinin kəramətlərini əks etdirən «**mənqəbələr**» də yaranmağa başlamışdır ki, bunlar da ilk əvvəl «**təsəvvüfi təbəqət kitabları**»nda və «**övliya təzkirələri**»ndə yer almışdılar. Əsasən XIII əsrdən etibarən ərəb, fars və türk dillərində hər hansı bir vəli, övliya haqqında «**mənaqib**», «**mənaqibnamə**», bəzən isə «**vilayətnamə**» adlanan müstəqil əsərlər yaranmışdır ki, bunlar da tədricən İslam dünyasının hər tərəfinə yayılmışdır. (6. səh.1) Təriqət ədəbiyyatı orta əsr islam şərqində yaranmış ədəbi irsin ən mühüm hissəsini təşkil edir. Söhbət **aqioqrafik** ədəbiyyatdan gedəndə fikirdə ilk növbədə orta əsr və həmin dövrdə oxucuları daha çox cəlb edən, möminlərin həyat tərzini əks etdirən əsərlər canlanır. Əslində, məhz, həmin dövrdə, sözün tam mənasında, «**aqioqrafik**» ədəbiyyat (mənqəbə ədəbiyyatı) mövcud olmuşdur. (3, s.38) Mənaqibnamə janrındakı əsərlər tarixi-mənəvi şəxsiyyətlər haqqında yazılmış mühüm tarixi və təsəvvüfi mənbələrdir. Bu əsərlərin özünə məxsus bir ifadə sistemi vardır. İlk baxışda əfsanə kimi görünə də əslində bu hekayələrdə mühüm tarixi, dini, mədəni, folklorik məlumatlar öz əksini tapmışdır. Buna görə də onları oxumaq və incələmək xüsusi hazırlıq tələb edir.(8. səh.3)

Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustad öz dövründə belə geniş vüsət tapmış bir ideoloji hərəkata və onun əsasında yaranmış janra, təbii ki, biganə qala bilməzdi. Məhz bu səbəbdən o, «Munisnamə»nin III və IV fəsillərini bilavasitə sufizmə həsr etmişdir (11, s.10^a-61^a). «Munisnamə»nin «**didaktik**» adlandırdığımız hissəsində həcm baxımından ən böyük yer tutan bu aqioqrafik fəsillər, müvafiq olaraq, «**Şeyxlər, övliyalar, abidlər və təriqət başçıları adları, onların sözləri və hekayətləri haqqında**» və «**Bu şəxslərin fəzilətləri, doğulduqları yer və zaman haqqında**» adlanır. Bu fəsillər mənaqibnamə xarakteri daşıyır. Əslində, dediyimiz kimi, mənaqibnamələrin yazılmasında əsas məqsəd hər hansı bir vəlinin özü, təməlini qoyduğu təriqət və yetişdirdiyi müridlər haqqında məlumatı özündə cəmləşdirib təqdim və təbliğ etməkdir, amma əsas amillərdən biri də belə mənaqibnamələrin vasitəsi ilə vəlinin özünü və təriqətinin prinsiplərini rəsmi din nöqtəyi-nəzərini təmsil edən üləmaların qarşısında təsdiq etməsidir. Bu isə az əhəmiyyətli məsələ deyildir.(5. səh.36.)

Biz də, həmçinin nəzərə aldığımız fəsilləri məhz bu nöqtəyi-nəzərdən araşdırmışıq. Həmin fəsillər arasında, daha doğrusu, «Munisnamə»nin III fəslinin sonunda müəllifin maraqlı bir mülahizəsinə rast gəlirik:

«مقصود از تذکار و غرض از ذکر آثار این جماعت مؤلف کتاب را ابوبکر بن خسرو الاستاد را آن بود که بیرون از آنچه خوانده بود که عند ذکر الصالحین تنزل الرحمة خیری از اخبار نبوی و آثار مصطفوی صلّم یافته بود یعنی هر که در کاری عظیم فرو ماند و چاره آن کار نداند یا کسی دردی یا غمی یا قرصی یا بیماری یا دلالتگی داشته باشد چون این جماعت اعزه را که یاد کرده شد بر درگاه باری جل و علا شفیع برد البتہ مقصود که دارد حق تعالی به برکات استشفاع این طایفه میسر گرداند و کارهاش در دنیا و آخرت بر آرد و هر درد و رنج که به علاج زایل نشود از وی دفع کند الا موت».

«Kitabın müəllifi Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın bu camaatı (sufiləri) xatırlamaqda məqsədi və kəlamlarını yad etməkdə niyyəti budur ki, o, oxuduqlarından əlavə peyğəmbərin hədisləri və Mustafanın (Məhəmməd peyğəmbərin) – ona Allahın salam və salavatı olsun! – sözləri içərisində belə bir fikrə rast gəlmişdir: «Salehləri yad edərkən ilahinin mərhəməti nazil olur». Yəni kim böyük bir işdə aciz qalıb çarəsiz qalanda, yaxud dərdi, qəmi, borcu, xəstəliyi və sıxıntısı olan bir tayfa, əgər haqqında danışılan bu şərəfli camaatı qüdrətli və uca Tanrının dərgahına vasitəçi salsın, şübhəsiz, həmin tayfanın (sufilərin) vasitəçiliyinin bərəkəti sayəsində Allah-təala onları məqsədinə yetirər, dünyada və axirətdə işlərini düzəldər, müalicə ilə aradan qalxmayan hər dərdini və əzabını yox edər, bircə ölümdən başqa...» (11, s.19^a).

Qeyd etmək lazımdır ki, bu fəsillər «Munisnamə»nin rus dilinə tərcüməsinə daxil edilməmişdir və prof. R.M.Əliyev bunu həmin fəsillərin «oxucular üçün maraqlı olmayacağı» ilə əsaslandırmışdır (4, s.572). Əlbəttə, geniş oxucu kütləsinin marağı baxımından bu mövqə, haradasa, haqlı sayıla bilər, lakin həmin fəsillər, şübhəsiz, elmi nöqtəyi-nəzərdən çox əhəmiyyətlidir və ciddi maraq doğurmalıdır. Son dövrdə şərqşünaslıqda sufizmə, onun tarixinə, nəzəriyyə və praktikasına xüsusi diqqət yetirilməsi də bunu təsdiq edir.

Göstərilən fəsillər, adlarından da göründüyü kimi, erkən sufizm nümayəndələri haqqında əsasən bioqrafik məlumatları əhatə edir. Burada onların doğum və vəfat illəri, təriqətə qədəm qoymalarının tarixçələri, səbəbləri və mistik təcrübələrini ifadə edən faktlar və onlara aid sözlər, fikirlər verilmişdir. Bu zaman əl-Ustad, şübhəsiz, öz dövründə mövcud olmuş mənbələrdən faydalanmışdır. Məlumdur ki, artıq X əsrdən başlayaraq sufizmin tarixinə dair əsərlər meydana çıxmışdır. Mənqəbə və ya mənaqib ədəbiyyatı IX əsrdən etibarən təsəvvüf tarixində sufilərin nümayiş etdirdikləri, izhar etdikləri, hərügüladə adlandırılan bilən hadisələri özündə cəmləşdirən kiçik hekayətlər şəklində meydana çıxmışdır. (7. səh. 21.)

Biz Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın «Munisnamə»sini araşdırarkən onu başqa-başqa müəlliflərin mənqəbələri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq etməyə cəhd etmişik. Bu mənbələrdən biri XI əsrdə yaşayıb-yaratmış **Əli ibn Osman əl-Cüllabi əl-Hücviriyə** aid olan «**Kəşf əl-məhcub**» əsəridir. Hücvirinin elm

aləminə mükəmməlliyi ilə çoxdan bəlli olan «**Kəşf əl-məhcub**» əsəri son dərəcə qiymətli və informasiya nöqtəyi-nəzərdən əvəzsiz bir abidə kimi qəbul olunmuşdur. Bu, iri həcmli əsər təsəvvüfün nəzəri və praktik məsələlərini sistemli şəkildə təqdim edən ilk fundamental əsərdir. Əsər əsasən iki hissədən ibarət olub, birinci hissədə **elm, fəqirlik, dərvişlik, sufi davranışları** və başqa xüsusiyyətləri ətrafındakı **ixtilaf və məlamətləri** açıqlayır, daha sonra **ilk dörd xəlifə, Əhl-i beyt və bu zümrədən olanlar** xatırlanır və sonra **məşhur sufi şeyxlərini**, onların həyat təcrübələrini, kəlamlarını, tövbə səbəblərini, yaratdıqları təriqət yönələrini açır. İkinci hissə - «**Kəşf ül-hicab**» adlanır və bu hissədə **mərifətullah, tövhid, iman, namaz, oruc, həc, söhbət, təsəvvüf** və s. bu kimi təsəvvüf terminləri açıqlanır. Yəni gördüyümüz kimi, «**Munisnamə**»dən fərqli olaraq bu əsər sırf elmi bir traktatdır. (9, s.458-460). **Hücvirinin** bu qiymətli əsəri rus dilinə tərcümə edilərək 2004-cü ildə çap olunmuşdur. (2.)

Nəzərə alsaq ki, Hücvirinin mənəqəbəsi öz-özlüyündə müstəqil, fundamental bir əsərdir, Əbubəkrin əsərində isə söhbət ancaq iki fəsildən gedir, apardığımız müqayisə «**Munisnamə**»nin çox mükəmməl bir mənbə olduğunu iddia etmək imkanını verir. Belə ki, bu iki əsərdə eyni sufilər haqqında məlumatlara rast gəldiyimiz kimi, biri digərində təkrar olunmayan övliyalar haqqında da məlumat ala bilirik. Əksər hallarda isə «**Munisnamə**»də adı çəkilən bir sıra övliya haqqında «**Kəşf əl-məhcub**»da heç bir məlumata rast gəlmirik. Hər iki mənbədə adları çəkilən simalar haqqında isə bəzi hallarda eyni, bəzən isə müxtəlif məlumatlar əldə edə bilmişik. Örnək olaraq «**Munisnamə**»də yer almış bəzi məqamları «**Kəşf əl-məhcub**» əsərindəki uyğun hissələrlə müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirək:

Məruf Kərxî və Səri Səqəti haqqında bir hekayət:

آورده اند که در بازار بزازان بغداد سری دکانی داشت. یک روز معروف کرخی آمد و کودکی یتیم با وی بود. سری را دید بر آن دکان نشسته.
او را گفت:
- ای سری، این یتیم را من جامه کنم یا تو؟
سری آن یتیم را جامه کرد.
معروف خرم گشت، گفت:
- چنانکه مرا و این طفل یتیم را شاد کردی، خدای تعالی ترا شاد کند و دنیا را بر دل تو دشمن گرداند و ترا راحت دهد از آنچه تو در آنی.
سری گفت: «چون از دکان بر خواستم، در دل من هیچ چیز دشمن تر از دنیا و متاع دنیا نبود».

Deyirlər, Bağdadın «bəzzazlar» bazarında **Sərrinin** dükanı var imiş. Bir gün **Məruf Kərxî** yanında bir yetim uşaqla oraya gəlir. Görür ki, Səri öz dükanında əyləşmişdir. Ona deyir:

- Ey Səri, bu yetimi mən geyindirirəm, ya sən?

Sərri [dərhal] o yetim uşağı geyindirir.

Məruf sevinib deyir:

- Sən məni və bu yetim uşağı necə sevindirdinsə, Allah-təala da səni elə sevindirsin, dünyanı sənün ürəyinə düşmən eləsin və olduğun yerdə sənə rahatlıq bəxş etsin.

Səri deyirmiş: «Dükandan çıxanda mənim ürəyimin dünyadan və dünya malından böyük düşməni yox idi...». (11, s.25^a).

Bu kiçik epizodla müəllif təsəvvüfün əsas ideyalarından birini – «**dünya nemətlərinə bağlanmamaq**» fikrini uğurlu bir şəkildə ifadə etmişdir.

Dediyimiz kimi, övliyalar haqqında olan məlumatlar bəzi hallarda tam olmasa da müəyyən qədər yaxın variantlarda müxtəlif müəlliflərin əsrlərində yer almışdır.

Məsələn Hücvirinin «**Kəşf əl-məhcub**» əsərində bu epizod belə bir şəkildə verilmişdir:

اندر بازار بغداد سقط فروشی کردی چون بازار بغداد بسوخت، وی را گفتند:

- دوکانت بسوخت.

گفت:

- من فارغ شدم از بند آن.

چون نگاه کردند، دوکان وی نسوخته بود و از چهار سوی آن همه دوکانها بسوخته. چون آن چنان بدید هرچه داشت به درویشان داد و طریق تصوف اختیار کرد.

Səqəti Bağdad bazarında ticarətlə məşğul idi. Bir gün bazar yanır.

Ona deyirlər:

- Dükanın yandı.

O deyir:

- Mən ondan asılılığımdan qurtuldum.

Sonra baxıb görürlər ki, onun dükanı yanmamış, amma dörd bir yanı yanıb kül olmuşdur. Vəziyyəti belə görəndə o, malik olduğu hər bir şeyi dərvişlərə paylamış və təsəvvüf yoluna düşmüşdür. (10, s.70)

Göründüyü kimi, Əbubəkrin təsvirində **dünya nemətlərinə bağlanmamaqla** bərabər, eyni zamanda bir **xeyirxahlıq, əldən tutma** kimi üstün xüsusiyyət də öz əksini tapmışdır və müəyyən qədər daha kamil, daha üstün əxlaq əks etdirilmişdir.

Zəmanəsinin adlı-sanlı övliyalarından olmuş **Şəqiq Bəlxi** ilə bağlı bəzi hekayətlər hər iki mənbədə yer almamışdırsa da, eyni fikri ifadə edən bir epizod rastımıza çıxmışdır. Həmin epizod «**Munisnamə**»də belə verilmişdir:

به روايتی ديگر گفته اند که سبب توبه و زهد او آن بود که غلامی را دید بازی می کرد و خنده می زد و در بلخ قحطی عظیم پدید آمده بود و مردم سخت دل تنگ و فرومانده و عاجز بودند.

شقیق آن غلام را گفت:

- شرم نداری که در میان چنین قحط و گریه و زاری مردم خنده زنی؟ بیم آنست که مرادمان همه از گرسنگی هلاک شوند.

غلام گفت:

- بر من ، به دو جو من بنده ام و خواجه محتشم دارم. او خود غم من خورد و مرا غمی نیست.

شقیق را سخن غلام موثر آمد و در دلش کارگر و نعره بزد و گفت: «غلامی که خود را بنده مخلوقی داند از قحط و تنگی نمی ترسد و ایمن است به آنکه خواجه محتشم دارد. نه من از این غلام کمترم و نه خواجه او از رازق من توانگرتر است، پس چرا غم روزی خورم. چون می دانم که مرا رزاقی هست که روزی من میرساند پس این همه بار چیست که بر خود نهاده ام؟»
ترک دنیا کرد و از مهر همه برخاست.

Şəqiqin tövbə edib zahid olmasının səbəbi haqqında bir başqa rəvayət də söyləyirlər: Bəlxədə çox ağır, qıtlıq və aclıq olubmuş, xalq həmin vaxtlar çox əziyyət, zülm, aclıq çəkirmiş. Bu arada camaat çox ziyana düşmüş, çox sıxıntı çəkmişdir. Bu ağır zamanda Şəqiq özü üçün deyib-gülən, əylənən maymaq bir qulla rastlaşır və onu yersiz əyləndiyi üçün qınayır və deyir:

-Sən bu qıtlıq, sıxıntı olan bir zamanda utanmırsan, deyib-gülürsən? Hələ heç məlum deyildir ki, bu aclıqdan əhali salamat çıxacaqdır.

Qul onun qınağına məhəl qoymayaraq, deyir:

- Mən iki arpaya qulluq edirəm, zəngin bir ağam var, mənim üçün narahat olub, dərdimi də o çəkməlidir.

Ona görə də mən heç qəm etmirəm.

Qulun bu sözləri Şəqiqə çox təsir edir və ürəyində iz qoyur. Fikirləşir ki, özünü bir məxluqun qulu hesab edən bu qul aclıqdan, sıxıntıdan qorxmayaraq, zəngin ağasına güvənib, özünü rahat hiss edirsə, özü bu quldan əskik qul olmadığı halda, nə də bu qulun ağasının onun ağasından güclü olmadığı halda o niyə ruzi dərdi çəkməlidir?

Deyir: «Bir haldakı mənim və hamının ruzisini çatdıracaq rəzzaqın mövcudluğunu bilirəm, nəyin fikrini edirəm?»...

Burada o bir nərə çəkir və tövbə edir. Bundan sonra o dünyəvi sevgi, nemətlərdən əl çəkib bir başqa dünyaya könül verir. (11, s.28^a)

Hucvirinin «**Kəsf əl-məhcub**»nda isə belədir:

وگویند ابتدای حال وی آن بود که سالی اندر بلخ قحطی افتاده بود و مردمان مر یکدیگر را میخوردند و همه مسلمانان اندوهگن بودند. غلامی را دیدند که در بازار میخندید و طرب میکرد مردمان گفتند:

- چرا می خندی؟ شرم نداری که همه مردمان اندر اندوه ماندهاند و تو چندین شادی همیکنی؟
گفت:

- مرا هیچ اندوه نیست که من بنده آنکس که ورا یکی ده است و شغل من از دل من برداشته است.

شقیق گفت: «رضی الله عنه بارخدايا، این غلام به خواجه ای که یکی ده دارد چندین شادی میکند و تو مالک الملوکی و روزی ما اندر پذیرفته ای و ما چندین اندوه بر دل گماشته ایم!»

از شغل دنیا رجوع کرد و طریق حق سرپدن گرفت و نیز هرگز اندوه روزی نخورد.

و پیوسته گفتی: «شاگرد غلامیام شاگرد غلامیام، و آنچه یافتم بدو یافتم» و این از وی تواضع بود.

Deyirlər ki, bir il Bəlxədə çox ağır qıtlıq olur, insanlar bir-birlərinin ətini yeyir, çox dərd çəkirdilər. (**Şəqiq**) bazarada deyib-gülən bir qul görür. Ona deyir:

- Nəyə gülürsən, utanıb, xəcalət çəkmirsən, camaat dərd içində olduğu halda şadyanalıq edirsən?

Qul deyir:

- Mənim heç dərdim yoxdur, mənim ağamın bir kəndi var, o mənim ürəyimin sakitliyini təmin etmişdir.

Şəğiç (öz-özünə) deyir: «Ruzini verən Allahdır. Ey Xudaya, bu qulam bir kəndi olan ağasına arxayın olub belə şadyanalıq etdiyi halda, biz sənə, ruzimizi verən, yeri göyün maliki olan Allaha sığımb, niyə fikir etməliyik!»

Bundan sonra o, dünyadan əl çəkib haqq yolunu tutmuş və daha heç nəyin fikrini etməmişdir. O tez-tez deyirdi: «Qulamin şagirdiyəm, qulamin şagirdiyəm və hər şeyi ondan öyrənirəm». Bu isə onun **təvazökarlığına** işarə edirdi. (10, s.71)

Gördüyümüz kimi, bu epizodda **aparıcı fikir-Allaha sığınmaq, Allaha tapınmaqdır**.

Bundan başqa, bu hekayətdə təsəvvüfün vacib şərtlərindən olan **təvazökarlıq** da yer almışdır.

Bir başqa hörmətli övliyələrdən biri olan **İbrahim Ədhəm**ə bağlı bir epizod da hər iki müəllifin əsərində müəyyən, kiçik fərqlərlə yer almışdır. Əbubəkrin «**Munisnamə**»sində bu epizod belə əks olunmuşdur:

وقتی بشکار رفت خرگوشی بدید(پدید) آمد در دنبال آن خرگوش افتاد و می دوید. چون به آن خرگوش رسید هاتفی آواز داد که: «ای پسر ادهم! ترا از بهر این آفریده اند تا جانوری را که جان و روزی از ما دارد بیجان کنی؟» در حال نعره بزد و از اسب در افتاد و چون به هوش آمد شبانی را دید از پدر خویش. او را پیش خواند و جامه و اسب و ساز خود جمله به آن شبان پوشانید و روی به بادیه نهاد و به مکه رفت و آنجا با سفیان ثوری مصاحب شد و مدتی با او در مکه بود. و بعد از آن به شام رفت و در صحبت فضیل عیاض و در شام فرمان یافت و تا زنده بود از باغبانی و حبوب کاری خورد.

Günlərin bir günü (**İbrahim Ədhəm**) ova çıxır, bir **dovşan** görür, onu ovlamaq istəyir, onu çox qovur, nəhayət dovşana yetişir.

Həmin o anda bir mələk onun qulağına pıçıldayır: «Ey Ədhəmin oğlu, sən bu dünyaya yaratdığımız, yaşatdığımız, yedirdiyimiz, içirdiyimiz aciz, cılız bir varlığın canını almaq üçünmü gəlmisən?»

İbrahim Ədhəm bu səsi eşidən kimi atın belindən yıxılır və huşunu itirir. Bir qədər sonra ayılır və atasının çobanlarından birini görür. Onu yanına çağırır, əynindəki paltarları, yanındakı silahları çıxarıb ona verir, özü isə çölə üz tutur... Çox gedir, nəhayət **Məkkə** şəhərinə çatır. Orada **Süfyan Suri** ilə görüşür. Bir müddət onun yanında qalır, ondan elm öyrənir və daha sonra **Şama** yola düşür. Şama gəlir və ömrünün sonunadək orada qalır. O, Şamda **Fozeyl İyazla** müsahib olur. Orada əkmək-becərmək, bağçılıq işləri ilə məşğul olur. (11, s. 26^a)

Hucvirinin «**Kəşf əl-məhcub**»unda belə verilmişdir:

از اول حال امیر بلخ بود. چون حق تعالی را ارادت آن بود که پادشاه جهانگیردد، روزی به صید بیرون شده بود و از لشکر خود جدا مانده، از پس آهوئی بتاخت. خدای عزّ و جلّ بهکمال الطاف و اکرام خود مر آن آهو را با وی به سخن آورد تا به زبان فصیح گفت: «ألهدا خلقت؛ أم بهذا أمرت؟ از برای اینکارت آفریده‌اند، یا بدین کار فرمودندت؟» وی را این سخن دلیل گشت توبه کرد و دست از ممالک دنیا بکل بازکشید و طریق زهد و ورع بر دست گرفت.

O (İbrahim Ədhəm) əvvəl **Bəlxin** şahzadəsi idi. Sonra Allah-təalanın iradəsi ilə hökmdar olmuşdur. Bir gün ova çıxmış və bir **ahunun** ardınca çaparaq dəstəsindən ayrı düşmüşdür. Allah-təalanın xeyir-duası ilə ahuya danışmaq qabiliyyəti verilmiş və o demişdir: «Sən bunun üçünmü yaranmışsan, yoxsa səni bunu etmək üçünmü yaratmışlar?»

Bunu eşidən kimi o, dünya malından əl çəkib zahidlik yolunu tutmuşdur. (10, s.65.)

Xüsusi çəkiyə, ehtirama malik sufi şeyxlərindən biri də, heç şübhəsiz, **Əbu Nəsr Boşr ibn Əl-Hariz Əl-Xafidir** ki, ona da «**Munisnamə**»də xüsusi yer verilmişdir. Ondən kiçik bir epizodu nəzərdən keçirək:

روزی در راهی میرفت و کاغذ پاره یافت برگرفت و در آن نگاه کرد و نام خدای عز وجل بر وی دید که مردم در زیر پای میسپردند و آن کاغذ را میروند قدری بوی خوش بخريد و آن کاغذ را مقطر کرد و در شکاف دیواری نهاد. آن شب در خواب دید که هاتفی آواز داد که، «ای بشر بشارت باد ترا که چنانکه تو نام ما را خوشبوی کردی ما نیز نام تو در دنیا و آخرت خوش گردانیم.»

Günlərin bir günü **əl-Hariz** üzərində Ulu Tanrının adı yazılmış bükülmüş bir kağız parçasının yerə düşdüyünü görür, əyilərək onu yerdən götürür. Onu aparır, xoş rəyihəli ətir alır, kağızın üzərinə səpir və bir divar çatının arasında gizlədir. Həmin gecə onun qulağına qeybdən bir səs gəlir. Səs deyirdi:

«Ey Boşr! Sən bizim adımızı uca tutdun, üzərinə ətir səpdin. Bizim də sənə müjdəmiz vardır. Bil və agah ol ki, biz də sənin adını həm bu dünyada, həm də axirətdə daima uca tutacağıq». (11, s.21^b)

Hucvirinin «**Kəşf əl-məhcub**»unda isə bu epizod belə verilmişdir:

ابتدای وی آن بود که روزی مست می آمد. اندر میان راه کاغذ پاره ای یافت. مر آن را به تعظیم برگرفت، بر آن نبشته دید که: «بسم الله الرحمن الرحيم». آن را معطر کرد و به جایی پاک بنهاد. آن شب مر خداوند تعالی را به خواب دید که وی را گفت:

«طَبَّيْتُ اسْمِي فَبِعَزَّتِي لِأَطْيَبِينَ اسْمَكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. نَامَ مَرَا خَوْشِيوِي غَرْدَانِيْدِي، بَه عَزْتِ مَنَكَه نَامَ تَرَا خَوْشِيوِي غَرْدَانِمَ دَر دُنْيَا وَ آخِرَتِ، تَاكْسَ نَامَ تُو نَشْنُوْدُ الْاَكْهَ رَا حَتِّي بَسَه جَانِ وَيْ آيْدُ».

آنگاه توبه کرد و طریق زهد بر دست گرفت و از شدت غلبه اندر مشاهدت حق تعالی هیچ چیز اندر پای نکرد. از وی علت آن پرسیدند.

گفت:

«زمین بساط وی است، و من روا ندارم که بساط وی سپرم و میان پای من و زمین واسطه ایباشد».

Onun (əl-Harizin) Tövbə etməsinin səbəbi bu olmuşdur ki, bir gün sərxoş halda gəlirmiş. Yolun ortasında kağız parçası görür. Onu ehtiramla qaldırıb görür ki, üzərində «Bismillah Rəhmani Rəhim» yazılmışdır. Ona ətir vurub təmiz bir yerə qoyur. Həmin gecə yuxuda görür ki, Xudavəndi-ələm ona deyir:

«Sən ki, bizim adımızı uca tutub, üzərində adımız yazılmış kağıza ətir vurub ehtiram göstərdin, bil ki, sənin adın da həm bu dünyada, həm də axirətdə daima uca tutulacaqdır».

(O) həmin an tövbə edib, zahidlik yolunu tutmuşdur. Onun bu gördüklərindən ürəyi elə şiddətlə döyünmüşdür ki, ayaqları üstə dayanmağa gücü qalmamışdır. Ondan bunun səbəbini soruşanda demirşdir:

«Yer Onun büsətidir və mən bu büsətin dağılmasını rəva bilmərəm ». (10, s.66)

Həm Əbubəkrin «**Minisnamə**»sində, həm də Hücvirinin «**Kəşf əl-məhcub**»unda yer almış **Əbu Həfs ibn Səlləm** ilə bağlı olan bir epizodu müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirək. Bu epizod «**Munisnamə**»də belədir:

نقلست که سالی به بغداد رفت. همان روز که در شهر شد، جمله پیران بغداد گرد آمدند و به زیارت او رفتند. و همه از و پرسیدند که جوانمردی چیست؟

او گفت:

- من مهمان شمايم سخن شما را بايد گفت از بهر فايده شما بيشتر گوويد تا من فايده گيرم.

اول جنيد گفت:

- جوانمردی ترک دعوی کردن است و از بهر مردم کار کردن.

ابوحفص گفت:

- سخنی نیکو گفתי و لیکن نزد من جوانمردی انصاف از خود دادن است و از بهر خود انصاف نخواستن.

جنيد جماعت پير را گفت:

- برخيزيد وسيله تسليم کنيد که ابوحفص برآمد و فرزندانش زیارت آمد و به این که او گفت مریدی نیست.

روز ديگر پرسيدند که کرم چیست؟

ابوحفص گفت:

- کرم آنست که دنیا را به محتاجان بازگذاری و خود روی به خدای تعالی آری.

روز ديگر پرسيدند که، ادب درویشی چیست؟

گفت:

- حرمت پیران نگاه داشتن و با برادران نیکو زیستن و از مهتران نصیحت باز نگرفتن و ترک خصومت با مردم کردن و بر بار بودن و نخیره ننهاده و غم فردا نخوردن و ترک صحبت نا اهلان کردن و در کار دین یاری کردن.

روز ديگر پرسيدند که خردمند کیست؟

گفت:

- الطالب نفسه بالاخلاص یعنی آنکه طلب اخلاص از خویشتن کند و در عمل مراپی نباشد.

ديگر پرسيدند که مرد کیست و کرا مرد توان خواند

گفت:

- آنانکه عهد عز و جل بجای آرند چنانچه گفت: جنيد رحمه الله و جمله مشايخ بغداد بروی آفرين کردند و جمله مقالات او را به نوشتند.

Deyirlər ki, o, (**əbu Həfs**) bir il Bağdada gedibmiş, elə gəldiyi gün şəhərin bütün pirləri toplaşib onun ziyarətinə gəlmişlər. Ondan **comərdliyin** nə olduğunu soruşmuşlar. Onların cavabında buyurmuşdur:

Mən sizin qonağınızam. Sizin kələmlərinizdən, fikirlərinizdən bəhrələnmək üçün sizi dinləmək lazımdır. Ona görə də birinci siz sözlünüzü deyin, mən də sizdən faydalanım!

Birinci sözü Cüneyd demişdir:

- Comərdlik davadan, savaştan əl çəkib, xalq üçün çalışmaqdır.

Əbu Həfs demişdir:

- Gözəl fikirdir! Ancaq mənə fikrimcə, comərdlik hamıya əl tutub, hamıya hər yardımını edib, özü üçün heç bir şey ummamaqdır.

Cüneyd pirlərə demişdir:

- Ayağa qalxın! Razı olun ki, Əbu Həfs həm adəmə, həm də adəm övladına üstün gəldi. Onun sözlünə şübhə yoxdur.

Ertəsi gün kərəmin (bəxşiş,pay) nə olduğunu soruşanda demişdir:

- Kərəm dünyanı ehtiyacı olanlara vermişdir. Kərəm uca tanrıya müraciət etməkdir.

Bir başqa gün dərvişin hansı xüsusiyyətlərə malik olduğunu soruşmuşlar.

Demişdir:

- Pirlərə hörmət etmək, yaxşı insanlarla yaxınlıq etmək, böyüklərin nəsihətini dinləmək, xalqla dost münasibəti qurmaq, səbirli olmaq, axirətini düşünmək, axirət üçün qənaət etmək, sabahın fikrini çəkməmək, zalımlarla yaxınlıq etməmək, onlarla ünsiyyətə girməmək, din yolunda əlindən gələni əsirgəməmək kimi xüsusiyyətlərə malik olmalıdır.

Daha sonra ondan müdrək insan bərsində soruşmuşlar.

Demişdir:

- Özündə sədaqəti, dürüstlüyü, doğruluğu tərbiyə edib, nəfsinə ağalığı etməyi bacaran, bu xüsusiyyətləri qiymətləndirməyi bacarıb, onlara riayət etməklə yaşayan insan müdrək insandır.

Soruşmuşlar:

- İnsan kimdir? Kimi insan adlandırmaq olar?

Cavab vermişdir:

- Allahın buyuruğuna əməl edən adam insandır.

Cüneyd və Bağdad şeyxləri ona öz təşəkkürlərini bildirdikdən sonra onun dediklərini qeyd edib müzakirə etməyə başladılar. (11, s.35^{a,b},36^a)

Hücviridə isə belədir:

چون به مسجد شونیزیه آمد مشایخ جمله بیامدند و جنید با ایشان بود. وی تازی فصیح میگفت با ایشان چنانکه جمله از فصاحت وی عاجز شدند از وی سؤال کردند که:

- مَا الْفُتُوَّةُ؟

وی گفت:

- شما ابتدائیکند و قولی بگوئید.

جنید گفت:

- «الْفُتُوَّةُ عِنْدِي تَرْكُ الرُّوِيَّةِ وَ إِسْقَاطُ النِّسْبَةِ». فتوت نزدیک من آن است که فتوت را نبینی و آنچه کرده باشی به خود نسبت نکنی که: «این من میکنم».

ابوحفص گفت:

- «مَا أَحْسَنَ مَا قَالِ الشَّيْخُ، وَ لَكِنَّ الْفُتُوَّةَ عِنْدِي أَدَاءُ الْإِنصَافِ وَ تَرْكُ مُطَالِبَةِ الْإِنصَافِ».

«نیکوست آنچه شیخ گفت ولیکن فتوت به نزدیک من دادن انصاف بود و ترک طلبکردن انصاف».

جنید گفت:

- رحمهم الله قوموا یا أصحابنا، فقد زاد ابوحفص علی آدم و ذریته. برخیزید یا اصحابناکه زیادت آورد ابوحفص بر آدم و ذریت وی اندر جوانمردی.

Bir dəfə (**əbu Həfs**) «Şuniziyə» məscidində, Cüneydin də iştirak etdiyi bir məclisdə olur. Onunla söhbət etməkdə özlərini aciz görən Bağdad şeyxləri sual verirlər:

- «**Fətva**» nə deməkdir?

O cavab verdi:

- Birinci siz başlayın, biriniz öz fikrinizi deyin.

Güneyd demişdir:

- Mənim fikrimcə, «**fətva**», özündə o (üstün) xüsusiyyətin olduğunu görməyib və elədiyi ilə öyünməkdir.

Əbu Həfz demişdir:

- Əhsən Şeyxə! Amma mən deyərdim ki, «**fətva**» qarşı tərəfdən ədalət gözləmədən ədalətli olmaqdır.

Cüneyd müridlərinə demişdir:

- Qalxın! Belə ki əbu Həfs Adəmi də, Adəm övladlarını da üstələdi!» (10, s.78)

Gördüyümüz kimi, burada **sözün qüdrəti, fikrin kamilliyi** xüsusi vurğu ilə verilmişdir. Hər iki mətndə həm **əbu Həfsin, həm də Cüneydin** kəlamları çox yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ümumiyyətlə, bu mənbələrin hər birində **comərdlik, kərəm, ədəb, insan, müdrək insan** kəlmələrinin anlamına xüsusi fikir verildiyi açıq-aşkar diqqəti çəkir. Bundan başqa, ilk növbədə ancaq **Allaha tapınmaq, nəfsi hissərdən uzaq olmaq, mərhəmətli və təvazökar olmaq kimi xüsusiyyətlərə malik olmağın** fəzilətləri xüsusi vurğulanmışdır.

Nəzərdən keçirilmiş bu əsərlər müəlliflərinin həmin dövrün mənbələrindən uğurla qaynaqlandıqlarına dəlalət edir və həmin mənbələrin müxtəlif və zəngin olduğunu açıq-aşkar göstərir. Çünki, gördüyümüz kimi, tam eynilik, tam təkrarçılıq yoxdur. Bu da bizə müəlliflərin müxtəlif mənbələrdən qaynaqlandıqlarını söyləməyə əsas verir.

Son olaraq, onu qeyd etməliyik ki, Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın bu möhtəşəm əsəri hələ çox illər həm müstəqil, həm də müxtəlif müəlliflərin əsərləri ilə müqayisəli şəkildə araşdırılacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Yaqub Babayev. Təriqət ədəbiyyatı: Sufizm, Hürufizm Bakı «Nurlan»2007 səh.5, 132 səhifə
2. Али ибн Усман аль-Джуллаби аль-Худжвири «Раскрытие скрытого», перевод с английского А. Орлова, Издание первое, Москва 2004, 481с.
3. Е.А. Егорова Жанр агиографии и агиографическая модальность в современном французском романе, Вестник Московского Университета. Сер. 9. Филология. 2008. № 1
4. Мунис-наме. Пер. с фарси, предис. и комм. Рустама Алиева. Баку, «Язычы», 1991, 584 с.
5. Ahmet Yaşar Ocak, Menakibnameler, Ankara-2010, səh.36. 130 səhifə.
6. Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî Menakibnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi, İstanbul-1983, səh.1 262 səhifə
7. Ahmed Yaşar Ocak, Evliya Menakibnameleri, İstanbul.2016, səh.21. 173 səhifə
8. Mehmet Rıhtım, Qırklar. Azərbaycanın Sufi pirləri, Poliqrifiya mərkəzi.2014, səh.3. 175 səhifə
9. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1998, 18-ci cild, səh 458-460

Fars dilində:

10. علی بن عثمان هجویری. كشف المحجوب. به کوشش فریدون آسیا بی عشقی زنجانی. قم: موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، 1393
11. مونس نامه. نسخه خطی موزه بریتانیا. شماره 9317

Rəyçi: dos. M.Məhəmmədi

Göndərilib: 22.09.2020

Qəbul edilib: 24.09.2020